

СИНГУЛЯР ИҚТИСОДИЁТ- БАРҚАРОР СТРАТЕГИК ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМИ СИФАТИДА

Бобожонова Зарнигор Шокировна

“АКТ соҳасида иқтисодиёт” кафедраси в.б. доценти, и.ф.ф.д
Тошкент ахборот технологиялари университети

Аннотация. Мақолада тезкор иқтисодий ўзгаришларнинг натижасида ҳар бир мамлакат ўзининг миллий моделини замонавий бизнес-моделлари ҳамда илғор технологик уйғунлик учун иқтисодий инфратузилмани трансформациялаш мақсадида ўтган йили қабул қилган ривожлантириш, тараккий эттиришга доир давлат дастурлари ҳамда лойиҳаларини қайта шакллантиришга тўғри келмоқда. Жаҳон иқтисодиётида акселератив хусусиятнинг прогрессив мутацияси ривожланган мамлакатларнинг тажрибасини ўрганиш, уни тадбиқ этиш учун ҳам тезкор эскириши бзага келаётгани боис, қилинган тадқиқотлар ва изланишларнинг яроқсиз ва архив материаллари мақомида қолишига сабаб бўлмоқда. Шунга кўра, бугунги иқтисодий шароитга бардош бера оладиган сингуляр иқтисодиётни ўрганиш, уни тадбиқ этиш ва унинг тизими асосида фаолият юритиш “иқтисодий инвестиция” сифатида мамлакатимиз истиқболи учун долзарб аҳамият касб этади, келгуси иккита ўн йиллик учун ҳозирдан яратилаётган замин бўла олиши жиҳатда заруратини намоён этади.

Калит сўзлар: Жаҳон иқтисодиёти, прогрессив мутацияси, инновацион диффузия, интеллектуал мулк, технологик амалиёт.

SINGULAR ECONOMY AS A STABLE STRATEGIC ECONOMIC SYSTEM

Abstract. In the article, as a result of rapid economic changes, each country has to reshape its national model, state programs and projects on development, which were adopted last year in order to transform the economic infrastructure for

modern business models and advanced technological harmony. The progressive mutation of the accelerative feature in the world economy causes the researches and researches to become invalid and archival materials, as the experience of the developed countries is rapidly becoming outdated for studying and applying it. Accordingly, studying a singular economy that can withstand today's economic conditions, implementing it and operating on the basis of its system, as an "economic investment", is of urgent importance for the prospects of our country, and it shows its necessity in the sense that it can be the ground that is being created for the next two decades.

Keywords: World economy, progressive mutation, innovation diffusion, intellectual property, technological practice.

Мавзуга доир масалалар. 1917 йилларда ноу-хау Россия, Франция, Буюк Британияда тижорат сирини сифатида илгари сурилган бўлиб, унинг саноатнинг эволюцион ривожланиши мобайнида иқтисодий мақоми янгиликлар асосида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш сифатида талқин этилган.¹ 1980 йилларга келиб ноу-хауни кенг миқёсда ишлаб чиқаришга тадбиқ этиш (янги турдаги ихтиро қилинган маҳсулотларни) ўзига хос молия ва технологияни талаб этганлиги боис, инвестицион фаолиятга бўлган муносабат кескин ошди. Инвестицион фаолият асрлар давомида доимо мавжуд бўлган фаолият саналсада, унинг иқтисодий ҳисоб-китоблар асосида шартномалар ҳамда келишувлар, шунингдек лойиҳа ва унинг регламенти доирасида иш кўрилиши иқтисодий ва ҳуқуқий мақомга эга бўлиб, фоизлар билан ҳисоблашиш, уни баҳолаш ва меъёрлаштириш сифатида алоҳида фан бўлиб ажралиб чиқишига сабаб бўлди. Бу ўз навбатида мамлакатларнинг саноат тармоқлари ва соҳалари инфратузилмасини жадал ривожлантириб, саноат эволюциясининг авлодлари бошқаруви учун замин яратди. 1967 йилда социолог Эверетт Роджерс томонидан “Инновацион диффузия” номли катоби нашр этилган бўлиб, унга кўра “инновацион диффузия назарияси”

¹ Наймушина Д. В. История развития института ноу-хау // Актуальные исследования. 2022. №8 (87). С. 12-14. URL: <https://apni.ru/article/3780-istoriya-razvitiya-institutata-nou-khau> (дата обращения: 19.12.2023)

борасидаги муаллиф қарашлари баён этилган. Мазкур китобда қишлоқ хўжалиги меҳнаткашлари янгиликларни ўз ишларининг қулайликларидан фойдаланишда ўқувсизлик қилишлари ва ижтимоий тузумга мантиқсиз садоқат асосида рад этишлари, уларнинг технологияларнинг ривожланиб боришига узок бардош бера олмасликлари, нафақат иқтисодий инкироз, балки қарам хўжалик сифатида фаолият юритаётган жамият масалаларини ёритган.²

Жўғрофия олими Торстен Хегерстранд ва математик олим Френк Бассларнинг илмий ишларида инновацион диффузия жараёнини бозорга янги турдаги маҳсулотларни киритиш, уларнинг қўшимча қиймат яратиши ҳамда маҳсулотнинг ҳаётийлик цикли борасидаги масалаларни эгри чизикларнинг ўзгаришига кўра изоҳлаб, унинг келажак учун иқтисодий, ижтимоий ҳамда технологик аҳамиятини тавсифлаган.³ Классик иқтисодий мактаб вакилларида Йозеф Шумпетер инновациянинг аҳамиятини келтириб ўтган бўлсада, уни новаторлик билан фарқлари ҳамда мақоми бўйича маҳсулотларнинг эгалаган ўринларини Р.Клейтон таъкидлаган. Унинг фиркига кўра, новация бу кенг қамровда илгари сурилиши мумкин бўлган гоё, янгилик даражасига эга интеллектуал мулк саналади, инновация тармоқ билан чекланадиган, ишлаб чиқаришнинг асосий самарадорлик кўрсаткичларини оширишга қаратилган стратегик лойиҳа саналади. Мазкур қарашлар 1960 йилларда келтирилган бўлсада, модернизация ҳамда кооперация сингари ўзгаришларни иқтисодий инфратузилмада амалга ошириш 1997 йилдан 2002 йилга қадар жуда оммалашди. Модернизациянинг талқини сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун сифатли техникаларни созлаш, кадрларни малакасини технологик амалиётини ошириш орқали кучайтириш, эскириб қолган барча ишлаб чиқаришга доир ресурсларни замонавийлаштириш сифатида тизимлаштирилган. 2002 йилдан 2007 йилга

² OEWE.com

³ Financial Stability Oversight Council. Report on Digital Asset Financial Stability Risks and Regulation 2022 (AI Lab for Book-Lovers)

кадар мавжуд маҳсулотларни миллий корхоналарда ишлаб чиқариш тадбиғини кенгайтиришни қамраб олиб, асосий эътибор маҳсулотни маҳаллийлаштириш ҳамда диверсификациялашга қаратилди. 2008 йилда бутунжаҳон иқтисодий ва молиявий инқироз юзага келиши натижасида, иқтисодиёт инқирозга қарши кураш чораларини оператив тарзда кўришга мажбур бўлди. Мазкур салбий таъсирнинг иқтисодиётга таъсири тобора камайиб борганда бутунжаҳон иқтисодиёт майдонида инқирозга қарши чоратадбирларни қўллаш, корхоналарнинг молиявий соғломлаштириш, уларни соҳалар бўйича ислоҳ қилиш, синергетик самара асосида ривожлантириш ҳамда иқтисодиётни стратегик тараққий эттириш масалаларини илгари суриш билан бир қаторда инвестицион фаолиятни мутаносиб тарзда юксалтириш дастурини ишлаб чиқиш авж олди.

Илмий асосланган таклифлар ва тавсиялар. Инвестицион фаолият 2009 йилда ҳуқуқий жиҳатдан шунчалик катта эътибор остига олиндики, унга кўра хорижий инвесторларнинг киритиладиган сармояси ҳамда муддатига кўра солиқ имтиёзлари, шунингдек, кичик тадбиркорлик ва бизнесни ривожлантириш орқали рақобатбардошлиликни ошириш, маҳаллийлаштиришни тараққий эттириш, қўшма корхоналарнинг сонини ошириш ҳамда уларнинг интеллектуал, технологик инвестицияларидан самарали фойдаланишга алоҳида урғу берилди. Интеллектуал инвестициянинг натижавийлиги туфайли инновацион фаолиятни олиб бориш ҳамда уни муносиб рағбатлантириш талаб этилади.

Сингуляр иқтисодиёт рақамли иқтисодиётнинг трансформациясини анъанавий иқтисодиёт таркибига киришини назарда тутиб, унинг мавжуд қонуниятлари билан ҳисоблашган ҳолда иқтисодий жараёнлар, ижтимоий фаолият ҳамда сиёсий муносабатлар олиб боришини англатади. Сингуляр иқтисодиётнинг асосий жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

1. Иқтисодий жараёнларни бошқаришда паттернализмнинг мавжудлиги, яъни ҳар бир ишнинг олиб борилишида сабаблари ҳамда кутилаётган натижавийлиги асосида юритилади;
2. Иқтисодий конвенционализмнинг мавжудлиги, яъни иқтисодий фаолиятнинг рақамли технологиялар асосида бошқарувини йўлга қўйиш кўплаб мураккабликларни бартараф этиб, меҳнат кучи ва менежерлар ўртасидаги мустаҳкам ишонч манбаи бўлиб хизмат қила олиши
3. Ҳуқуқий асосларнинг етиб улгурилганлиги. Бунда инновацион бизнес моделнинг ҳуқуқий жиҳатдан асоснинг мавжудлиги ва унинг учун халқаро иқтисодий бозорда юридик ҳимоя тизимининг шаклланиши мамлакатлараро иқтисодий алоқаларнинг кафолатлигини таъминлайди.
4. Ижтимоий тармоқларда иқтисодий фаолият ва иқтисодий жараёнларнинг олиб борилиши инсоният тушунганидан рақамли технологияларга даромад келтирувчи тизимларга боғлаб қўйилаётганлиги яъни рақамли қарамликни чеклиги.

Сингуляр иқтисодиётнинг асосий компонентлари рақамли иқтисодиёт бўлибгина қолмай, инновацион бошқарув, циркуляр иқтисодиёт ҳамда инвестицион лойиҳаларни бошқариш саналади. Бу иқтисодий тушунчаларнинг барча сўнгги иқтисодий ривожланиш қонуниятларида иштирок этувчи стратегик бизнес моделлар ҳисобланади. Бугунги кунга келиб, уларнинг барчаси алоҳида ўрганиладиган иқтисодий соҳа, иқтисодий категорияларнинг таркибий асоси бўлиб хизмат қилмоқда.

Сингуляр иқтисодиётнинг аҳамият шундаки, технологик таъминланган ҳамда инновацион салоҳиятни инсон капиталига хизмат қилиши ҳамда инсон тараққиёт индексига таъсирини тадқиқ этади. Бу ўз навбатида янги иқтисодий ёндашувлар ҳамда қарашларни кўриб чиқишга даъват этади. Бу назарий қарашлар янги бизнес моделларини ишлаб чиқариши билан бир

каторда, уларнинг рақамли иқтисодиётдаги инсон омилини иштирокини ҳам ошириб боради. Қисқача қилиб айтганда интеллектуал технологияларнинг бошқарилиши қанчалик ривожланиб бормасин, уларнинг инсоният томонидан бошқарилиши орқали аҳолининг ижтимоий-иқтисодий манфатларини кўзлаган ҳолда мавжуд қонуниятларнинг салбий таъсирини камайтириш мақсадида рақамли эгизларни коррекция қилади. Комбинатор иқтисодий жараёнларни, яъни иқтисодий қонуниятларнинг комбинацион олиб борилишида рақамли иқтисодий тизимларга нисбатан стратегия ишлаб чиқиш иқтисодий қонуниятлар доирасида олиб бориётганлиги сингуляр иқтисодиётнинг асосий устунлиги сифатида ажралиб туради.

Сўнгги йилларда инновацион маҳсулотларнинг ҳажми ошиб бориши ҳамда уларнинг сифат жиҳатдан сегментлашуви жуда кенгайиб бориши натижасида, аҳолининг ахборот технологиялардан фойдаланишда учрайдиган онгли қарамликнинг элементларини келтириб чиқариши 4 саноат ривожланишининг пассив таъсири сифатида қаралади. Сингуляр иқтисодиётнинг мураккаблиги шундаки, унда плюралистик иқтисодиётнинг иштирокини кўриш мумкин. Яъни, қонуниятлар категориал даражада иқтисодий жараёнларнинг фаолиятини таъминлашга хизмат қилади.

Сингуляр иқтисодиётда инновацион фаолиятни рақамли трансформация сифатида оладиган бўлсак у қуйидаги кўринишдаги формулани шакллантиради:

$$I_0 = i / \left(\frac{N inc}{S_s} \right);^4$$

Бу ерда:

I_0 -инновацион фаолият, рақамли трансформацияларнинг сингуляр иқтисодий даражани шакллантириши;

I_1 -инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш, уни корхонага тадбиқ қилиниши имкониятлари даражаси;

⁴ Муаллиф ишланмаси

I_2 -технологик ресурслар билан таъминланганлик ҳамда хом ашё базаси захирасини инобатга олинганлиги;

$NInv$ -зарурий маҳсулотлар ва корхона учун инвентарлар;

SCS -сотилган маҳсулотнинг сотиш нархи;

I_3 -инновацион ва рақамли технологияларни ташкилий жиҳатдан таъминланиши (мб/секунд, 4G//5G);

I_4 -инновацион компетенция;

$Ninc$ -соф фойда;

Ss -савдо ҳажми.

Юқорида келтирилган формулага асосан, инновацион фаолиятнинг рақамли трансформацион жараёнларини олдиндар келгуси ишлаб чиқариш учун инвестиция қилиши асосида даромад олишни ҳисоблага қаратилган бўлиб, унда иқтисодий қонуниятнинг демонстрацион ҳолатини ифодалайди.

Иқтисодий қонуниятларнинг демонстрацион ҳолати деганда иқтисодий жараёнларни гипотеза ва аксиоматикасини уйғунлигини таъминлаган ҳолда анъанавий ишлаб чиқариш фаолиятида самарадорлиги тушуналади. Мазкур натижавийлик эса сингуляр самара деб аталади.⁵

Инновацион фаолиятни ҳамда инвестицион лойиҳаларни алоҳида ўрганиш иқтисодиёт учун эски қонуниятлар саналади, негаки уларни алоҳида ҳисоб-китобларини юритиш орқали рақамлаштириш ишлаб чиқариш ва админитсратив бошқарувда мураккабликларни келтириб чиқаради. Шунга кўра, инновацион фаолият, рақамли трансформация ҳамда инвестицион фаолият асосидаги қўшимча қиймат яратишни бирлаштиришда сингуляр иқтисодиятнинг аҳамияти ошади.

Сингуляр иқтисодиёт мамлакат иқтисодиётини рақамли технологиялар асосида ривожлантириш шароитида аҳамияти “Ўзбекистон 2030” стратегияси доирасида кўзланган 100 та мақсадни ва унинг қамровидаги вазифаларни амалга оширишда аҳамияти юқори саналиб, қисқа вақт оралиғида йирик

⁵ Муаллиф фикри

кўламдаги ишларни амалга оширишда 50дан ортиқ режаларни бажаришда таҳлилий иштироки асосида салмоқли натижавийликка кўмак беришим мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Brekke, J. K. & Alsindi, W. Z. (2021). Cryptoeconomics. Internet Policy Review, 10(2). <https://doi.org/10.14763/2021.2.1553>
2. Bukht, Rumana; Heeks, Richard (3 August 2017). "Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy". Rochester, NY. doi:10.2139/ssrn.3431732. S2CID 219357944. SSRN 3431732
3. Bo Carlsson, The Digital Economy: what is new and what is not?, Structural Change and Economic Dynamics, Volume 15, Issue 3, 2004, Pages 245-264, ISSN 0954-349X, <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2004.02.001>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0954349X04000165>)
4. Mukhitdinova K. A. TECHNICAL AND ECONOMIC CONDITION OF OIL DRILLING FROM THE FIELD OF" MUBARAK OGP" ENTERPRISE. – 2022.
5. Бобожонова З. Ш. Фойдали қазилма бойликларининг тавсифланиши ва заҳира ресурсларининг хомашё базасини иқтисодий шакллантиришдаги аҳамияти //Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – С. 71-76.